

Отримано: 29 серпня 2017 р.

Прорецензовано: 05 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 17 вересня 2017 р.

e-mail: aassya10@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2017-6(34)-35-41

Войцещук А. Д., Вірковська А. А. Сучасні тенденції спільної зовнішньоторговельної політики ЄС у контексті захисту митного простору / А. Д. Войцещук, А. А. Вірковська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2017. – № 6(34). – С. 35–41.

УДК 339.543

JEL-класифікація: F13, F15

Войцещук Андрій Дмитрович,

кандидат економічних наук, доцент, директор Департаменту спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення ДФС

Вірковська Анастасія Андріївна,

кандидат економічних наук, викладач кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС
У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ МИТНОГО ПРОСТОРУ**

У статті розкрито особливості реалізації європейської моделі спільної зовнішньоторговельної політики в контексті захисту митного простору ЄС. Аргументовано, що спільна політика в зовнішньоторговельній і митній сфері ЄС базується на принципах стратегічного партнерства. Охарактеризовано участь країн ЄС у глобальних ланцюгах доданої вартості. Обґрунтовано особливості структури зовнішньої торгівлі ЄС. Розкрито основні досягнення в реалізації ЄС спільної митної політики та результати забезпечення безпеки митного простору. Сформульовано пріоритети митної політики ЄС у контексті спільної зовнішньоторговельної політики.

Ключові слова: електронна митниця, європейська інтеграція, зовнішня торгівля, митна політика, митний простір, спільна зовнішньоторговельна політика ЄС.

Войцещук Андрей Дмитриевич,

кандидат экономических наук, доцент, директор Департамента специализированной подготовки и кинологического обеспечения ДФС

Вирковская Анастасия Андреевна,

кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономической теории Тернопольского национального экономического университета

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СОВМЕСТНОЙ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ ЕС
В КОНТЕКСТЕ ЗАЩИТЫ ТАМОЖЕННОГО ПРОСТРАНСТВА**

В статье раскрыты особенности реализации европейской модели общей внешнеторговой политики в контексте защиты таможенного пространства ЕС. Аргументировано, что общая политика в внешнеторговой и таможенной сфере ЕС базируется на принципах стратегического партнерства. Охарактеризованы участие стран ЕС в глобальных цепях добавленной стоимости. Обоснованы особенности структуры внешней торговли ЕС. Раскрыты основные достижения в реализации ЕС общей таможенной политики и результаты обеспечения безопасности таможенного пространства. Сформулированы приоритеты таможенной политики ЕС в контексте общей внешнеторговой политики.

Ключевые слова: электронная таможня, европейская интеграция, внешняя торговля, таможенная политика, таможенное пространство, общая внешнеторговая политика ЕС.

Andriy Voytseshchuk,

PhD of Economics, Associate Professor, Director of Department for Specialized Training and Canine Services of the State Fiscal Service of Ukraine

Anastasiya Virkovska,

Ph.D. in Economics, lecturer at the economic theory department, Ternopil national economic university

**CURRENT TRENDS OF THE EU COMMON FOREIGN TRADE POLICY
IN THE CONTEXT OF CUSTOMS AREA PROTECTION**

European security model of the internal market in a context of growing globalization, despite all the difficulties in the European Union, remains an example of a successful joint foreign economic and foreign trade strategy of countries. The European Union is an example of international integration where countries having delegated some of their powers, have gained the stability of the economic environment and the customs area security. The EU common policy has unified the rules of goods movement, harmonized the customs system, and introduced joint initiatives with third countries, thus protecting the national interests of each EU member state. Today, the EU economic and customs area is an example of both institutional and parametric balancing of area, which was formed historically and evolutionarily. Therefore, the integration of the outer countries into it is a challenge for stabilizing the EU economic development.

Key words: *electronic customs, European integration, foreign trade, customs policy, customs area, EU common foreign trade policy.*

Постановка проблеми. Європейська модель захисту внутрішнього ринку в умовах зростаючої глобалізації, незважаючи на всі труднощі в існуванні Європейського Союзу, залишається прикладом успішно реалізованої зовнішньоекономічної та зовнішньоторговельної стратегії країн. Європейський Союз – це приклад інтеграції країн, які, делегувавши частину своїх повноважень, отримали стабільність економічного середовища та безпеку митного простору. Спільна політика ЄС уніфікувала правила переміщення товарів, гармонізувала митну систему, запровадила спільні ініціативи щодо третіх країн, захистивши в такий спосіб національні інтереси кожної країни-члена ЄС. На сьогодні економічний і митний простір ЄС є прикладом як інституційного, так і параметричного збалансування простору, який формувався історично та еволюційно. Тому інтеграція до нього третіх країн стає викликом для стабілізації економічного розвитку ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні засади формування економічного простору ЄС, спільної зовнішньоторговельної та митної політики, питання інтеграції країн до ЄС знайшли своє відображення у працях таких учених: С. Беренди, І. Бураковського, І. Гладій, І. Іващук, Н. Кравчук, Т. Мельник, А. Мокія, Т. Орехової, Є. Савельєва, В. Сіденка, М. Спенса, Дж. Стігліца, О. Уільямсона, В. Чужикова, А. Філіпенка, О. Шниркова та ін. Проте, незважаючи на значний науковий дозвіл, виникає потреба у проведенні дослідження особливостей реалізації європейської моделі спільної зовнішньоторговельної політики в сучасних умовах, спрямованої на захист інтересів країн-членів і безпеку митного простору.

Мета і завдання дослідження полягають у виявленні новітніх тенденцій реалізації європейської моделі спільної зовнішньоторговельної політики в контексті захисту митного простору ЄС.

Виклад основного матеріалу. Європейські країни розробили свою систему відносин у межах інтеграційного об'єднання, яка має глибоке історичне коріння та еволюційні передумови [1], адже формування ЄС мало поступовий характер, неодноразово країни європейського простору об'єднувалися проти зовнішніх загроз, однак гострими були дискусії щодо моделі майбутнього розвитку [2]. Дотримуючись концепції державного суверенітету, Європа перебувала в пошуку своєї альтернативи, а прискоренням процесів об'єднання стали економічні чинники та зовнішні загрози. Науковці приходять до висновку, що розширення зовнішньої торгівлі та економічного співробітництва країн ЄС супроводжується суперництвом між двома ідеологічними напрямками регулювання міжнародної торгівлі: ідеями вільної торгівлі та протекціонізму, причому ці ідеї зародилися саме в Європі. Водночас наднаціональна ідея об'єднання сприяла консолідації країн для протистояння вже у ХХ ст. зростаючій гегемонії США. Тобто, країни Європи не мали іншого вибору, аніж позиціонувати себе як єдина сила в реалізації спільних інтересів, адже тривалі зовнішньоторговельні війни й протекціоністські заходи негативно впливали на економіку європейських країн.

Відносини партнерства стали можливими завдяки спільним зусиллям щодо вирішення стратегічних геоекономічних завдань та одночасного збереження примату національних інтересів, через так звану зовнішньоторговельну політику щодо третіх країн. Довгострокове взаємне дотримання інтересів кожного з учасників і консолідація зусиль для вирішення суперечностей, що виникають у процесі взаємодії, – це засадничі принципи стратегічного партнерства в зовнішньоторговельній і митній сфері для Європейського Союзу. Основою такого партнерства є: спільні соціально-економічні цінності; правове забезпечення співробітництва; розширення сфер співробітництва; взаємний довгостроковий інтерес; розробка спільної стратегії досягнення поставлених цілей; відмова від дискримінаційних та ультимативних заходів; урахування інтересів усіх складових співробітництва; дотримання задекларованих принципів співробітництва; ефективність реалізації стратегічного партнерства.

Європейська модель розвитку не позбавлена вад, у ній також наявні, як і в будь-якій економічній системі, внутрішні дисбаланси та проблеми. Однією з них є диференціація країн-членів ЄС як за рівнем економічного розвитку, так і за характеристиками людського розвитку, тому країни-члени й шукають нові механізми функціонування, зважаючи на загрози внутрішнього характеру (наприклад, перерозподіл сфер політично-економічного впливу між країнами) та зовнішнього (посилення впливу США та азійських країн, зокрема Китаю). Водночас країни Європи все більше дистанціюються одна від одної через геополітичні інтереси, відмінні соціальні стандарти, систему інтересів, що поглиблює асиметрії в розвитку країн. Така ситуація впливає і на зовнішньоторговельну активність країн.

Розширення Європейського Союзу не змінило участі інтеграційного об'єднання у формуванні глобальних ланцюгів доданої вартості, хоча активну роль у ньому відіграли саме нові країни-члени. Разом з тим порівняно з іншими країнами світу, країни-члени ЄС демонструють найбільше зростання частки створеної за межами країни доданої вартості послуг у сукупному експорті.

Модель розвитку світової торгівлі зазнає динамічних змін, а за останні десятиліття актуалізується участь країн у глобальних ланцюгах створення доданої вартості, причому залучаються до них як розвинені країни, так і нові індустріальні. Традиційно міжнародна статистика країною-експортером вважає ту, яка була останньою в ланцюгу виробництва. Проте у світі більше 50% торгівлі товарами і 70% послугами становлять проміжні. За спільної ініціативи ОЕСР та СОТ було започатковано дослідження оцінки доданої вартості в торгівлі та сформована база даних з аналітичними характеристиками зазначених процесів (Trade in Value Added (TiVA)) [3].

Спеціалізація країн та їх залучення в міжнародну торгівлю не через виробництво певного виду продукції, а через участь у глобальному виробничому процесі, поглиблюють фрагментацію глобального торговельного простору та залежність країн від локальних криз й зовнішніх загроз, які за ланцюжковим принципом поширюються з однієї на іншу. Водночас диверсифікація експорту через глобальні ланцюги доданої вартості зменшує тягар непередбачуваних ризиків, які розподіляються між учасниками виробничого процесу. За таким принципом відбувається, наприклад, і виробництво літаків, де ланцюжок створення доданої вартості справді глобальний і до якого залучена велика кількість країн. Відмінності у трансакційних витратах створюють додатковий стимул для формування таких ланцюгів. Для країн така участь є варіантом завоювання нових ринків збуту, модернізації виробництва, залучення іноземних інвестицій тощо.

Активна участь країн у глобальних ланцюгах доданої вартості ставить під сумнів рівень їх конкурентоспроможності, адже сукупний експорт у підсумку не відображає переваги у факторах виробництва, якими наділена країна, бо товари експорту в багатьох випадках є проміжними для виробництва інших товарів в іншій країні, які можуть повернутися у країну як реімпортом. Ризиками для багатьох країн світу залишається зменшення частки національної доданої вартості в сукупному експорті. Водночас відмінності у стадіях залучення до глобальних ланцюгів доданої вартості впливає і на рівень отриманого доходу, адже найприбутковішими є етапи, що передують самому виробництву, і після нього (логістика, маркетинг, брендуння), що підтверджує так звана діаграма «посмішки». Тобто в сучасних умовах питання логістики та спрощення умов торгівлі стають одними з пріоритетних і такими, що матимуть ефективність залучення країни до глобальних виробничих мереж.

Оцінка участі країн ЄС у глобальних ланцюгах доданої вартості вказує на різну ступінь залучення, а відповідно й різними є їх інтереси під час проведення зовнішньоторговельної політики, хоча й зберігається національний протекціонізм. Так, за період 1995–2011 рр. встановлено, що країнами, в експорті яких спостерігалася висока питома вага імпортованої доданої вартості, були Люксембург (58,98% експорту), Угорщина (48,68%), Словаччина (46,84%), Чехія (45,28%). Проведена оцінка дає підстави для висновку про зростання в динаміці ступеня залучення країн Європи до формування глобальних ланцюгів доданої вартості, за винятком наступних країн – Естонії (частка зменшилася з 36,7% у 1995 р. до 35,21% у 2011 р.), Мальти (з 49,99% до 36,87%), Нідерландів (із 23,23% до 20,05%), Норвегії (із 19,9% до 17,16%), незначне сповільнення активності характерне для Хорватії (з 20,79% до 20,17%) та Литви (з 24,57% до 23,74%) [3].

Спільна політика ЄС, яка ґрунтується на узгодженні інтересів, є рушійною силою міжнародного співробітництва. У цьому контексті ЄС поєднує інтереси як суспільства, споживачів товарів, послуг і виробників, так й інтереси окремих країн-членів, які мають пріоритетність у вирішенні питань спільної торговельної політики. Зовнішньоторговельна політика ЄС є певною мірою автономною, проте не заперечує участь країн у торгівлі з третіми країнами. Сформована спільна політика забезпечила ряд переваг для кожної країни-члена. Зокрема, по-перше, внутрішні інтереси є особливо вразливими до існуючої багаторівневої системи торговельної політики, тому країнам самотужки складно протистояти інтересам інших потужних гравців глобального економічного простору, тим більше, в ЄС існують регіональні диспропорції розвитку країн, і так само як у світі, сформовано центр і периферію. По-друге, у глобальній торговельній системі ЄС позиціонує себе як представник інтересів 28 країн, дотримується умов багатосторонньої системи торговельної політики, в межах СОТ протидіє недобросовісній практиці країн у зовнішній торгівлі, запроваджує колективні рішення щодо безпеки митного простору. По-третє, європейська інтеграція має правову та інституційну основу, зокрема й у митній сфері [4, с. 126–136]. Серед країн-нечленів ЄС 78% торгівлі об'єднання припадає на ті, з якими укладені угоди про спеціальні митні умови. У 2015 р. як за імпортом, так і за експортом Європейський Союз посідав друге місце у світовій торгівлі (рис. 1).

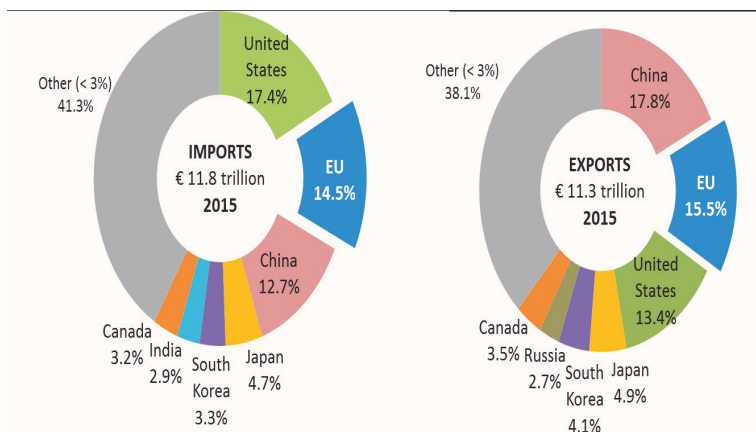

Рис. 1. Частка Європейського Союзу у світовій торгівлі, 2015 р. [5]

Динаміка індексу диверсифікації зовнішньої торгівлі за експортом та імпортом товарів ЄС суттєво різниться. Його динаміка дала змогу виявити відхилення товарної структури експорту та імпорту для країн Європи від світового експорту/імпорту, і чим більше значення індексу наближається до 1, тим відмінною є структура торгівлі країни. Так, для країн Європейського Союзу відхилення індексу від світового є незначним, і коливається в межах за експортом та за імпортом, тоді як, наприклад, для України значення показника віддаляється від 0 (таблиця 1), тобто країнам у майбутньому необхідно переглянути експортну стратегію розвитку.

Таблиця 1

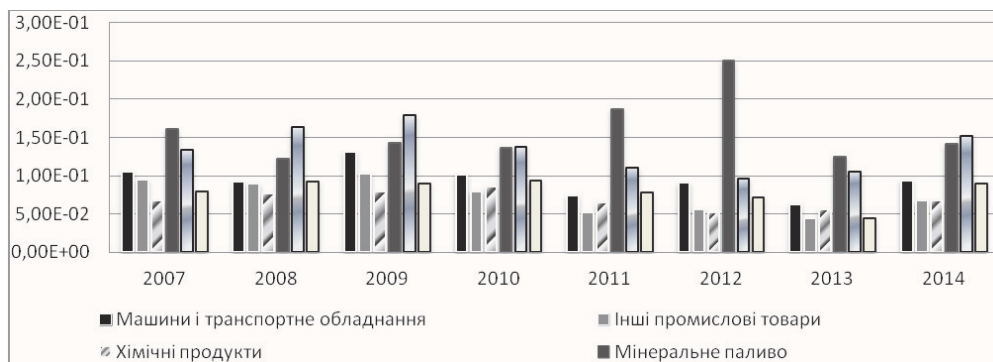
Індекс диверсифікації експорту та імпорту товарів

Експорт												
Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	0,6063	0,5711	0,5806	0,6087	0,5933	0,5892	0,6113	0,6008	0,5688	0,5728	0,5953	0,6049
САВТ	0,4635	0,4577	0,4596	0,4642	0,4703	0,4628	0,4602	0,4747	0,4871	0,4817	0,4868	0,48552
ЄС-28	0,1646	0,1761	0,1814	0,1880	0,1911	0,2001	0,2130	0,2179	0,2186	0,2244	0,2289	0,2222
Імпорт												
Україна	0,4421	0,4145	0,3764	0,3363	0,3276	0,3333	0,3556	0,3811	0,3689	0,3737	0,3890	0,3833
САВТ	0,2495	0,2545	0,2597	0,2643	0,2739	0,2751	0,2881	0,2888	0,3022	0,3111	0,3150	0,3046
ЄС-28	0,0842	0,0949	0,1028	0,1021	0,1046	0,1097	0,1122	0,1272	0,1205	0,1152	0,1135	0,1207

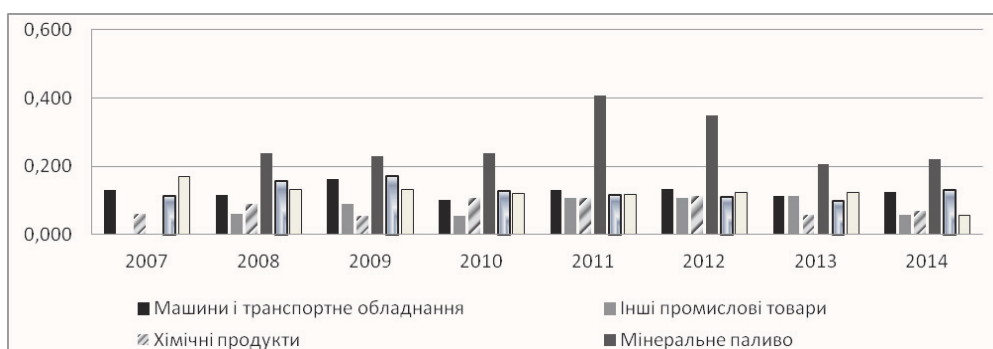
Примітка: складено за даними ЮНКТАД [6].

Проводячи диверсифікацію зовнішньої торгівлі, для країни важливим є наближення структури експорту та імпорту, що визначають як складову відносин стратегічного партнерства між країнами, адже реалізація зовнішньоторговельних інтересів потребує взаємодоповненості економік країн, а тому зацікавленості одна одною. Проте структура комплементарності зовнішньої торгівлі України порівняно із країнами Європейського Союзу [6] вказує на низький її рівень як щодо світових тенденцій, так і щодо структури експорту ЄС. Такі результати свідчать про проблематичність подальшої інтеграції, тим більше, що у зв'язку зі зміною номенклатури продукції, що експортується, у структурі експорту наявні товари із різним рівнем комплементарності, через наслідки світової економічної кризи за останні роки погіршуються виробничі можливості країни.

Пріоритетом для країн у забезпеченні зовнішньоторговельних інтересів під час проведення експортної політики, з огляду на флуктації показників міжнародної торгівлі, є підтримання стійкої структури експорту. Наявність суттєвих структурних трансформацій у географічній структурі експорту означає переорієнтацію його потоків. Водночас такі зміни можуть бути сприятливим сигналом для країни в разі завоювання нових ринків збуту та реалізації там своїх конкурентних переваг. Проведена оцінка структурних трансформацій у географічному розподілі експорту з Європейського Союзу по 6 групами товарів за СИТС вказує на незначні абсолютні структурні відмінності за всіма групами товарів у експорті ЄС за 2007–2014 рр., проте найбільше змін зазнали такі складові: мінеральне паливо (у 2011–2012 рр. через зміну частки експорту до Мексики) та сировина (у 2009 р. через зміну частки Китаю в загальній структурі експорту). Динаміка абсолютних змін має схожий характер структурних трансформацій експорту в усіх групах товарів (рис. 2).

а) абсолютні трансформації

б) відносні трансформації

Рис. 2. Абсолютні та відносні структурні трансформації у географічній структурі експорту ЄС за номенклатурою SITC

Примітка: розраховано самостійно.

Отримані лінійні коефіцієнти абсолютних та відносних структурних трансформацій у географічній структурі експорту ЄС (із змінною базою порівняння). У процесі аналізу було розраховано значення середньоквадратичного коефіцієнту, який указав на відсутність їхніх суттєвих відхилень від значень відповідних лінійних коефіцієнтів, що підтверджує незначні флуктації в досліджуваній вибірці. Водночас у всій структурі експорту найзначніші трансформації відбувалися в географічному розподілі експорту мінерального палива та сировини, де середньоквадратичний коефіцієнт абсолютних трансформацій змінюється в межах 0,161–0,464 та 0,233–0,548.

За останні роки світова економіка характеризується значною нестабільністю у фінансовій та торговельній сферах [7], що не може не позначатися на застосуванні країнами радикальних протекціоністських заходів захисту своїх інтересів. Навіть у межах ЄС не всі країни однаково можуть гарантувати безпеку митного простору. Так, безперечно, активізувався рух товарів та капіталу й переміщення осіб між країнами, відбувається гармонізація та уніфікація умов міжнародного співробітництва, які пришвидшують інтеграцію національних економік, досягнуті домовленості між країнами про спрощення умов торгівлі та інвестування, розширюється культурний обмін тощо. Водночас поширюються нові виклики для розвитку митного простору як складової економічного. Саме тому вже впродовж століття залишаються актуальними дихотомії «національний економічний (зокрема, митний) простір – глобальний економічний простір», «протекціонізм – вільна торгівля» як складові зовнішньоекономічної (митної) політики. За умов глобальних викликів і деструктивних внутрішніх трансформацій важливу роль для країн відводять виробленню механізмів протидії викликам митного простору, тому для цього в Європейському Союзі сформована достатньо потужна інституційна база [8, с. 293].

Важливий акцент у зовнішньоторговельній політиці зроблено на заходах захисту внутрішнього ринку угруповання, впроваджуються новітні технології в діяльність митних органів, удосконалюється митна логістика (у 2016 р. основними видами транспорту, які використовувалися під час зовнішньоторговельних операцій, були морський (постачалося 47% експорту товарів і 51% імпорту) і повітряний (29% і 25%). У процесах митного контролю залучено 2140 митних офісів із чисельністю персоналу – 114365 осіб. У 2016 р. митними органами ЄС було опрацьовано 313 млн митних декларацій, із них: 168 млн імпорتنих SADs, 129 млн експортних, 16 млн транзитних. Дотримання вимог спрощення митних проце-

дур і тривала практика функціонування електронної митниці сприяли тому, що 99% митних декларацій надходять в електронній формі; 93% імпортерів митних декларацій опрацьовують протягом години часу, 4% – протягом 12 годин, 1% – більше 48 годин. Застосування електронних митних ініціатив у ЄС ґрунтується на законодавчих актах ЄС [9], які сприяють активізації зовнішньої торгівлі та прогресу досягнень у створенні безпаперового митного середовища [10]. Для України такий аспект залишається актуальним, адже постійно проводять роботу щодо впровадження інформаційних технологій у діяльність митниць для спрощення митних процедур, зменшення ризиків для національного митного простору [11]. Для України досвід ЄС є актуальним і важливим, адже, обравши курс на створення поглибленої зони вільної торгівлі, наша країна впродовж тривалого періоду часу здійснювала ряд заходів щодо гармонізації основних напрямів економічної політики з вимогами ЄС, проте поряд із перевагами існують і ризики внаслідок імплементації Угоди про асоціацію з ЄС [12]. На сьогодні зовнішньоторговельні зв'язки України диверсифіковані як за географічною, так і товарною структурами, проте пріоритет надають європейському вектору співробітництва та побудові стабільної системи відносин стратегічного партнерства, гармонізації національної системи митного регулювання та адаптації європейської практики в країні.

Розширення Європейського Союзу на схід, вступ нових членів створило низку загроз для митного простору ЄС, адже саме східні кордони на сьогодні є найбільш вразливими для порушення митних правил, контрабанди, нелегального перетину кордону. Серед пріоритетних напрямів забезпечення безпеки митного простору ЄС залишається протидія торгівлі людьми та боротьба з контрабандою товарів. У 2016 р. загалом митницями ЄС було вилучено 298,9 тонн наркотичних речовин; 4,6 млрд сигарет; 6256 одиниць вогнепальної зброї; 1 млн одиниць боєприпасів; 1520 одиниць вибухівки; 41 млн. контрафактних товарів на загальну суму 672 млн євро; 37 млн одиниць товарів були ідентифіковані як небезпечні; встановлено 3500 порушень положень CITES; у 96 випадках було виявлено спроби нелегального переміщення культурних цінностей; встановлено 571 випадок не задекларованої готівки на суму більше 50 тис. євро [5].

Пріоритетами митної політики ЄС у контексті спільної зовнішньоторговельної політики залишаються: захист і безпека митного простору ЄС; протидія нелегальному переміщенню товарів і людей; сприяння добросовісній торговельній конкуренції третіх країн; спрощення митних процедур та ефективність контролю за переміщенням товарів через кордон; посилений контроль за товарами, що несуть загрозу життю та здоров'ю людей, навколишньому середовищу; підтримка митних ініціатив країн, із якими ЄС має спільний кордон і зміцнення співробітництва.

Висновки. Отже, проведений аналіз основних тенденцій спільної зовнішньоторговельної політики ЄС підтвердив, що європейська модель об'єднує країни як відкриті самоорганізовані соціально-економічні системи, спільні зусилля яких спрямовані на забезпечення їхнього розвитку та економічного зростання, збереження власних інтересів і безпеки митного простору, підвищення стійкості до зовнішніх впливів, враховуючи зростання дисбалансів у світовій економіці та відсутність ефективної глобальної торговельної архітектури. Зростання ступеня стійкості експорту ЄС підтверджує неготовність країн Європейського Союзу до зміни ринків збуту і переорієнтацію на нових торговельних партнерів, тобто зберігається підтримка зовнішньоторговельних інтересів традиційних країн експорту. Водночас європейські кордони потребують посиленої уваги через спрощення митних процедур та умов проходження контролю, що й визначає пріоритети митної політики ЄС для забезпечення захисту митного простору.

Література:

1. Исаченко Т. М. Торговая политика Европейского Союза / Т. М. Исаченко. Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики. – М. : Изд. ДомГос. Ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 395 с.
2. Ткаченко Є. В. Щодо деяких історичних аспектів розвитку європейської інтеграції / Є. В. Ткаченко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 742–748. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
3. Trade in Value Added [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/sti/ind/measuringtradeinvalue-addedanoecd-wtojointinitiative.htm>.
4. Івашук І. О. Митні ініціативи в глобальному просторі : моногр. / І. О. Івашук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 304 с.
5. EU Customs Union – Facts and figures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/facts_figures_en.pdf.
6. UnctadSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=24397>.
7. Trade and Development Report, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf.
8. Осадча Н. В. Процес адаптування національного митного законодавства до вимог ЄС / Н. В. Осадча // Економіка промисловості. – 2013. – № 1-2. – С. 288–296. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2013_1-2_35.

9. Legislation related to the electronic customs initiative [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/taxation_customs/general-information-customs/electronic-customs/legislation-related-electronic-customs-initiative_en.

10. 2016 e-Customsannualprogressreport [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/customs/.../2016-ecustoms-progress-ge>.

11. Жмурко Н. В. Електронна митниця як пріоритетний напрям удосконалення митно-тарифного регулювання в Україні / Н. В. Жмурко, М. М. Вульчин // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.5. – С. 355–362. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlту_2014_24.

12. Чужиков В. І. Зона вільної торгівлі України та ЄС : аналіз потенційних наслідків / В. І. Чужиков // Стратегічні пріоритети. Серія : Економіка. – 2016. – № 1. – С. 106–111.